

БИТВА НА СИНІЙ ВОДІ 1362 РОКУ: ДО ПРОБЛЕМИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЯ

Микола ДОРОШ,

директор школи в с. Воронівці, Хмільницького району, Вінницької області, член Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, почесний краєзнавець України, історик

Дорош Микола. *Битва на Синій Воді 1362 року: до проблеми локалізації місця.*

У статті автор на підставі аналізу літописних та історіографічних джерел показує імовірний маршрут пересування війська князя Ольгерда, локалізує літописні Корчеву і Білобержжя та місце Синьоводської битви до річки Синя Вода (Снивода) і граду Синя Вода (Уланова).

Ключові слова: *Велике князівство Литовське і Руське, Синьоводська битва, Снивода, князь Ольгерд, Коршев, Білобержжя, Торговиця.*

Дорош Николай. *Битва на Синеи Воде 1362: к проблеме локализации места.*

В статье автор на основании анализа летописных и историографических источников показывает вероятный маршрут передвижения войска князя Ольгерда, локализует летописные Корчева и Белобержье и место Синеводской битвы к реке Синяя Вода (Снивода) и града Синяя Вода (Уланова).

Ключевые слова: *Великое княжество Литовское и Русское, Синеводская битва, Снивода, князь Ольгерд, Коршева, Белобережье, Торговица.*

Dorosh Nicholas. *Battle on Blue Water in 1362: the problem of localization space.*

The article, based on analysis chronicles and historiographical sources shows probable route of movement troops of Prince Olgerd, localizes chronicles Korchev and Biloberzhzhya and place Synovodskoyi battle to the river Blue Water (Snyvoda) and hail Blue Water (Ulanova).

Keywords: *Grand Duchy of Lithuania and Ruthenia, Synovodska battle Snyvoda, Duke Algirdas, Korshev, Biloberezhzhya, Torhovysya.*

Зацікавленість наукових кіл і громадськості доленосною для України подією, якою є битва на Синій Воді 1362 року і є спільною історичною подією українського, литовського і білоруського народів, зростає. Вона має стояти в ряду зі славними героїчними подвигами і вселяти почуття гордості та великої поваги до наших далеких предків, які підірвали могутність Золотої Орди і прискорили її розпад, поклавши початок звільненню руських земель від ординського впливу.

Проте, скільки ще років потрібно науковцям щоб знайти те загадке місце битви на берегах Синьої Води, тоді як відповідь лежить на поверхні, якщо звернутись до джерел. Так, літопис Красинського вказує: «Коли пак князь великий Витовт поехал з Литвы до великого Луцка, а князь Великий Ольгирд пошел в поле з литовским войском и побил татаров на Синеи Воде» [21]. Дванадцятирічний князь Вітовт також їхав із військами. Його шлях пролягав лише до Луцька. Ольгерд повів сили далі на південь, через Корчев, де відбулася сутичка з ординцями, які контролювали «Київський торговий путь» до Польщі. У Корчеві війська з'явилися в третій декаді серпня. Немає сумнівів, що це теперішній Корець на Рівненщині. Літописні джерела твердять: «Изяслав велел смотреть за Глебом сыну Мстиславу I. Молодые князья поехали на восток, и когда достигли города «Корческа», что в бассейне реки Случь, Мстислав II сказал Глебу – езжай к своему отцу, а то волость отца моего по реку Горынь» [8, 229]. «Изяславу Давидовичу великий князь (Юрій Довгорукий – М. Д.) дал город на Воляни Корческ» (1155 р.) [8, 254]. О. Русина повідомляє, що в реєстрі «київських» міст був Корческ –

(Корець), «котрий як і все Погориння, в другій половині XII ст. ввійшов до складу Волинської землі, де й залишався у 80-90 рр. XIV ст. становлячи власність Острозьких» [22, 71]. Назва «Корчеу» трансформувалася в «Коршеву». Поселення мало різний правопис. Суфікс «ськ» («ск») у слові «Корчеськ» випав при написанні. Rogozький літописець повідомляє «взяли Коршевъ». У «Словнику староукраїнської мови XIV-XV ст.», в заповіті Якова Войни, сина Немири, матері своїй, жінці і сестрі у 15 ст. на Волинській землі, зазначено таке: «и я ... записую матце своей Анне Немириной ... Коршев» [24, 197]. Сучасна назва прийшла наприкінці 14 століття. Тоді проходило формування української мови під дією контактних утворень на «-ець». Наприклад, Кам'янець, Липовець. Місто стояло на межі з Київськими землями. У XII-XIV ст. головну роль в економіці Корчева відігравала торгівля. У 1341 році Любарт надав праправнуку Данила Галицького, Федору Острозькому, Острозький уділ з містами Острог, Заслав, Корчев. Останній взяти не вдалося. Його контролювали татари. Підтримуючи поляків у боротьбі з Ольгердом, ординці володіли Корчевом. А коли Литва з Польщею залагодили стосунки, татари й далі контролювали цю магістраль. «Київський путь» йшов на Білгород – Кучар – Мутижир – Мичеськ – Возвягль – Корчев – Дорогобуж – Пересопницю – Польщу – Центральну Європу [6, 278]. Тут почалася зав'язка Синьоводської баталії. Розв'язка наступила південніше, на Синій Воді. Розгромивши татар, торговий шлях став литовським, Поділля – вільним від ординців. Вільним став Галіїв (Соляний шлях), що проходив з Києва на південний захід. Ольгерд у 66 років не робив безглузких походів

на Придоння, до Синюхи, Чорного моря. Його метою було вигнати татар із Волині, Поділля, Київщини, приєднати багаті землі до ВКЛ, маючи торгові магістралі. Невже міг князь, нехтуючи становищем Любарта, Коріатовичів, Острозьких, піти аж на Придоння?

Дослідників зводила на манівці назва Білобережжя. Крім Іпатіївського літопису [12, 54], А. Гудзь-Марков пише: «В 1231 г. Андрей Венгерский вновь вступил на Русь. Венгры двигались к «Белобережью». Из Киева от Даниила в сторожах поехал боярин Володислав. Венгров встретили в Белобережье и «бились» с ними через реку Случь «и гониша до реки Деревной» [8, 418]. Галицько-Волинський літопис повідомляє: «...двинув рать Андрій-королевич на Данила і пішов до [города] Білобережжя. А [боярин] Володислав їхав у сторожі од Данила з Києва. І стрів він рать у Білобережжі, і билися вони через ріку Случ, і гонили [угри] їх до ріки Деревної (нині Деревичка – ліва притока ріки Случ)» [15, 389]. Отож Білобережжя знаходилося біля Случі. А ріка Деревна протікає неподалік болохівського містечка Деревич. Це град на місці Острополя – маєтку князів Острозьких. У літописах вказано, що билися через «Случ і гонили до ріки Деревної». На північний схід й протікає ріка Деревна. А ще неподалік Острополя протікає Синя Вода (Снивода). Дослідник О. Галенко висловив думку, що в ті часи існував Білобережський улус, куди входили і Коршев, і Синя Вода [2, 141]. Назву Звенигорода «дослідники» ототожили з топонімом «Звенигородка». Але ж Звенигород – це містечко південніше Києва, що стояло на шляху до Білої Церкви, а звідти – на Чорний шлях. Володимир Антонович писав, що київський Звенигород знаходився на березі ріки Стугни. При написанні М. Стрийковським «Хроніки», цього Звенигорода вже не існувало. Відповідно, наголос деякими науковцями було зроблено на Звенигородку біля Синюхи.

Щоб мати зручний шлях до Києва, розвинути європейську торгівлю, потрібно було розгромити татар на пограниччі, що проходило біля Синьої Води (Сниводи). Після битви Ольгерд просувався північним Побожжям і Пороссям. На шляху до Києва захопив вказаний Звенигород і, увійшовши в Київ, вигнав баскака і князя Федора. Тут же на стіл посаджено сина Володимира. Це підтверджує М. Грушевський: «...посадження Володимира в Київі, коли б хто хотів це ближше датувати, можна класти коло р. 1363» [7, 78].

Історик Ст. Кучинський в 30 – роках ХХ ст. наголосив, що битва відбулася в околицях міста Синя Вода. За Вітовта його дано татарським уланам. Містечко відродилося з назвою «Уланів». Історик В. Ляско-ронський наголошує: «в період володіння цією землею Коріатовичами, татари ще, володіли частиною Поділля. Тут близько місць... біля яких відбулася битва Ольгерда, були відведені місця для поселень татарам» [13, 415].

Якщо битва відбулася на Синюсі, то коли Коріатовичі володіли Присинюшшям і де там були поселені татари Тохтамиша? Коріатовичі володіли Поділлям. Тут були поселені татари на місці граду Синя Вода, де виникло поселення «Уланів». Град у 1434 році стає укріпленням Хмельницького староства, і невдовзі, як прикордонний, отримав Магдебурзьке право. У привілеї говорилось: «Надаємо їм та їхнім нащадкам, знищені добра наші Уланова в окрузі Хмельницькій на відстані 20 миль від Хмельника, де був замок Уланів, поблизу кордону татарського. [11, 24]. Тому й битва відбулася поблизу границчя.

У Люстрації Хмельницького староства бачимо: «...дано право осадити пустиню Уланів на шляху татарському, над потоком Синьовода. Той Уланів лежав при кордоні литовському, впираючись в Чуднівську волость, що до Острога належала, на шляху, котрим татари ходили». У цім місці «ставків два на потоці Синьоводськім», а також «пе-

редміщани за потоком Синьоводи два роки тому почали заселятися...» [16, 166].

Дослідник О. Галенко пише: «Османський султан Баєзід, прагнучи уникнути розгрому Великої Орди, пропонував ханові прикочувати до Білої та Синьої Води» [3, 143]. Білою Водою кочовики називали Бог. Тут було місце збору татарського табору. Автор наводить витяг з польських джерел: «Pustinia Ulanov przy shlakie thatarskiem nad potokiem Sinovoda» [1, 82]. За М. Карамзіним ми знаємо, що в ті часи слово «пустиня» означало відокремлене поселення. Вказане місце кочівників було місцем базару, який став зародком міста. Град стояв на перетині торгових шляхів, що сполучали Європу з Києвом, Прибалтику з Чорномор'ям. Логічним виглядає існування поселення у місці збору орд. Історик К. Тарасов вказував: «Маршрут движения зависел от источников воды, поскольку надо ежедневно поить десятки тысяч лошадей. Одним из мест стоянок стали берега реки Синяя Вода. Здесь путь войску Великого Княжества преградили в первой половине сентября объединенные силы Качубея, Кутлугуга и Дмитра» [26, 7].

Координати з «Книги Великому Кресленню» вказують: «Вверх по реке по Бокгу 50 верст пала в Бокг речка Синяя вода, а на речке на Синеи воде, 70 верст от Бога град Синяя вода» [7]. Отже, місце впадіння Сниводи в Бог буде точкою відліку довжини, про яку йдеться. Річка впадає в Бог у с. Іванів Калинівського району. Це поселення є відправною точкою. Відміряємо відстань 50 верст за течією Богу. Цим місцем є південна частина Вінниці (Старе місто). Якщо звідти відкласти 50 верст і ще 20 верст відміряти вверх проти течії Сниводи, разом 70 верст, то це буде нинішнє селище Уланів, яке стоїть на місці граду Синя Вода. По річці з Уланова до Вінниці – 70 верст.

Тетяна Гедзь у статті «Чи існував насправді «город Синя Вода?» робить спробу в'яснити розташування граду на р. Синюсі. Навівши витяг з «Книги Великому Крес-

ленню», проаналізувавши давні карти, дослідниця заявляє: «...можна зробити висновок, що населеного пункту чи укріплення з такою назвою ніколи не існувало» [4]. Дійсно, такого граду на Синюсі не існувало. Але таке містечко існувало в річці Синя Вода (нині Снивода). Координатні ознаки це повністю підтверджують. Ф. Шабульдо вказував, що на березі Синюхи раніше було поселення Малі Торговиці, яке з часом отримало назву Торговиці. Повідомлення підкреслює, що суттєвих змін у назві не було.

Не було й «Литовської Задонщини», на що вказував той же Ф. Шабульдо. Уявімо: важкоозброєна, в панцирах, шоломах, зі списами та мечами піхота, легкоозброєна піхота, вершники, сотні й тисячі різноманітних повозок зі спорядженням, провізією, фуражем, стінобитні пристрої, розтягнувшись на 30-40 і більше кілометрів, влітку, в гарячих степах, йдуть небезпечними татарськими володіннями, за сотні кілометрів, щоб десь на придонській річечці Сосні завоювати якийсь Коршев. Що це за град? Навіщо він потрібен Ольгердові? Яке значення він мав? Чому заради нього литовському війську виносити нелюдські умови? Вози були дерев'яними, вісі робилися зі стовбурів дерев, колеса вирізалися з колод, металевих маточин ще не знали. Залізні обід до коліс і металеві вісі з'явилися набагато пізніше. Повозки не витримували далекого шляху, ламалися, змащування тручих частин колеса й вісі ще не знали. Не було досконалої збруї, битих шляхів. Гваніні описував транспортний засіб 15 ст: «оси телег дерев'янные, колеса шириной 30 см. с одного куска дерева, а упряж не имела ременного крепления». Формирование 6 полков в 30-и тысячное войско, если учесть что на коня – 3 м дистанции, на пешего воина – 1 м, на телегу – 7 м, то такой отряд займет 45–50 верст [5]. Наголошу, Синьоводські землі утворюють в складі ВКЛ адміністративно-територіальну одиницю «грунти Синьоводські». У Люстраціях 1545 року вказано межі Пиківської волості, де звернуто увагу, що

ця земля спочатку звалася «грунтами Синьоводськими» і об'єднувала басейн Сниводи, впадаючої зліва у Бог, будучи затисненою між староством Хмельницьким, та волостю Слободищенською Житомирської Київщини. На заході, стикаючись із Вінницьким староством, кордон на півдні досягає знову витоків Синьоводи [20, 322]. Синьоводських ґрунтів і вказаних меж земель нема біля Синюхи, тож про яке ототожнення Синіх Вод із літопису і Синюхи можна говорити?

Василь Лучик, доктор філологічних наук із Кіровоградського університету, вивчаючи питання топоніміки вказує, що тут «не зафіксовано явних топонімів литовського походження» [3, 62]. На Хмельницькій землі Вінниччини топонімів того періоду надто багато.

Науковець О. Брайченко наводить лист кримського хана до короля Сигізмунда-Августа: «...которые врочища есть по Богу по реце и по Синеи Воде...», і що тут «Саинцара (Батия), Езюбека, Чаанґбека кочовища были» і татари «и до сих часов у тых кишнях есть похованы и тепер тые кешени стоят» [29, 58]. Якщо уривок взяти стосовно півночі Поділля, то видно, що в середині XVI ст. ці землі перебували під владою Речі Посполитої. Тут є старі могили (кешени) татарські. У Зозулинцях, Воронівцях, Білому Рукаві, Сербанівці вони й нині носять назву татарських. Тож в листі хана йдеться про володіння біля Сниводи, а не Синюхи.

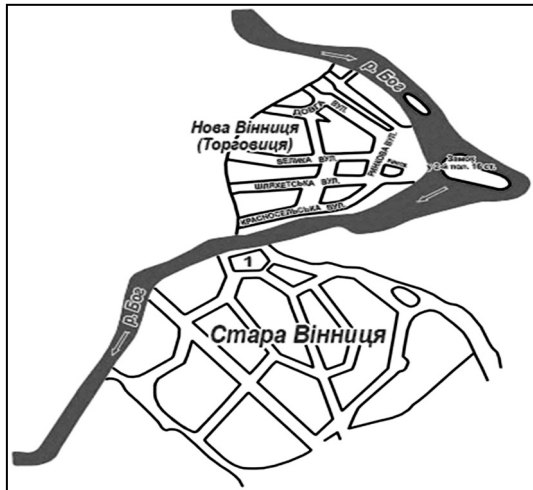
«Словник гідронімів України» аргументує назву Сниводи польською мовою *Sinowoda* [23, 513]. Ця територія відійшла до Польщі, то й вимова була дещо іншою. Дослідник О. Добровольський пише: «В літературі побувала думка, що битва... при Синіх Водах, де Ольгерд розбив татар, сталася на берегах Синюхи. Але в дійсності битва мала місце на берегах Сниводи, яка впадає в П. Буг між Вінницею і Хмельником. Помилка в локалізації битви сталася через те, що у польській літературі назва подавалася то як *Sinowoda*, то як *Sniwoda*.

Помилки не припустився М. Грушевський, який на карті «Українські землі у складі Польсько-Литовської держави перед 1569 роком» показав річку Сinya Вода між Хмельником і Вінницею» [10]. Як бачимо, нашу думку підтверджує і М. Стрийковський, який пише, що війська Ольгерда: «... з перемогою повернулися на Поділля, де мешкали татари... Ольгерд теж легко розгромив та вигнав їх з Подільського краю» [17]. Якщо повернулися, значить прийшли знову на місце, де перебували раніше. А це – місця побоїща біля Синьої Води, а також Хмельник (Божський) та Торговиця (Вениця). Чому Ольгерд повертає на Поділля? Щоб закріпити за Коріатовичами ці землі. А ще забрати трофеї: обози, табуни коней, зброю, поранених воїнів, для випровадження у Литву. Звідси на північ проходив зручний битий шлях, яким із перемогою можна повертатись до рідних місць.

А чи були Торговиці на Кіровоградщині Торговицею з «Хроніки» М. Стрийковського? Знаємо, на Волині поселилися Гедиміновичі. Наприкінці 40-х років вони оволоділи місцевістю, де був осідок, що переріс із часом у поселення з назвою Вінниця. Звідси відкривався путь до Немирова, Брацлава і... Ладижина. З іншого боку – Хмельника, Меджибожа і в глибину Поділля. Тут була переправа, якою здійснювалася колонізація вверх і вниз по Богу. У 15-16 ст. торговицею був також острів на Богу – Кемпа. На нього вказує М. Стрийковський, йому вторить дослідник Коялович, це описує Н. Молчановський. До острова приставали торгові кораблі, підведено мости для під'їзду по сухопутті. В. Чорний зазначає: «Волино-Галицька земля і Поділля мали велике значення для економіки Русі. Після того, як кочові племена перекрили шлях до Криму, Прикарпаття стало єдиним джерелом постачання солі. Через галицько-волинські землі й Поділля пролягали торговельні шляхи на захід, що робило їх однією з головних ланок європейської торгівлі» [27, 191]. У Вінниці «існували Єрусалимський, Старо-

міський ринки, торжища на Хлібній, Новобазарній, Тюремній площах, на Торговій вулиці, на Торговій площі на Калічі, куди перемістився Єрусалимський ринок» [27, 191]. Побужжя було важливим у проведенні торговельних операцій. В. Отамановський звертає увагу: «В парі з господарчим розвитком Вінницької волості зростає роль Вінниці як економічного осередку в товарообміні поза межами волості». Він характеризує шляхи, які проходили через Вінницю: шлях до Чорноморського побережжя, до Волощини й Туреччини, північно-західні шляхи, на Галицьке Підгір'я (Коломийський шлях) [19, 184]. Отже, торговиця на Богу стала вигідним місцем для виникнення великого ринку і поселення, була стратегічним пунктом, оволодіння якою, давало доступ до міжнародної магістралі, і прибутків ВКЛ.

За план-схемою Вінниці XIV-XVI ст. бачимо, що тут Бог робить вигин, коліно. Сюди, ніби у величезну лійку, стікалися торгові потоки. Острів перегороджував Бог, був як «забара». Тут й контролювалися оті потоки. Виникло поселення Забарів (Сабарів), що означає перепону, виступ на річці.

У Новій Вінниці велика площа була під ринком, а прилегла вулиця носила назву Ринкової. Автор зауважує: «Внаслідок імі-

граційного руху вінницька людність розвивається на дві адміністративні одиниці, давніша громада має свого виборного вїйта, нова міщанська громада, маючи також свого вїйта, є вже під старостинською юрисдикцією» [19, 157].

Новозбудована міська осада стала окремою од Вінниці адміністративною осадою. Волость із «густим залюдненням та товарним сільським господарством» зародилася на теренах Вінницького повіту ще в 60-ті-90-ті роки XIV ст. Процес пов'язаний із втягненням території «в сферу впливу балтійського та чорноморського ринків (насамперед першого)» [19, 196]. Нова Вінниця появилася із торговиці. Торгові шляхи були і у 14 ст. з півдня Вінниччини на Корець (Коршев). Пізніша глейтовна грамота 1448 р., в якій владика Іван надає вільний прохід послів воеводи Стефана через землі ВКЛ говорить: «Мы приказуем вамъ... штобы есте тыхъ его послов изъ ихъ слугами добровольне пропускали по нашому господарьству... от границы от Брасловля тою дорогою на Веницоу... на Корець...» [9, 500]. Отже, тут проходила торгова дорога з півдня на північ ВКЛ і навпаки. Саме тому й звільняв цю землю Ольгерд – потрібно було налагодити торгівлю з Європою. Знав про торговицю й М. Стрийковський, припасувавши її до розповіді. Прочитуємо М. Стрийковського: «Вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й нині (1582 рік – час написання «Хроніки») стоять в гирлі Богу». Знаємо, що у 1558 році у Вінниці на острові Кемпа в гирлі Богу зведено на кам'яних мурах дерев'яну фортецю. В результаті пожежі 8 жовтня 1580 року твердиня була знищена. У 1582 році «залишки мурів» цоколя ще стояли «в гирлі Богу». З історії Вінниці бачимо, залишки отих «мурів», описані в усіх нарисах про місто, їх застав компілятор. Торговиця на Синюсі знаходиться на достатній відстані від Богу, тому ототожнювати її з Торговицею з «Хроніки» М. Стрийковського немає підстав. Бо де, в такому випадку, вона взя-

лася, коли на 1580-1582 роки лише залишки мурів із неї застав компілятор? Хто, коли побудував, заселив її, а згадок не залишив? Навіть Г. Боплан не згадує про забудову Нової Торговиці на Синюсі. Тож Торговиця на Богу була зруйнована. «Хроніка» М. Стрийковського наголошує про «залишки мурів» на Богу. Зауважмо, що від того часу Торговиця біля Венеці як окрема адміністративна одиниця перестала існувати. Її поглинуло давніше адміністративне об'єднання із назвою «Венеція». В. Отамановський у своїй книзі пише: «...після перенесення Вінницького замку на правий берег Богу 50-х рр. XVI ст. м. Вінницю перенесено тоді також на правий берег» [19, 174]. Отже, до цього часу Вінниця на правому березі Богу не було. Була Торговиця. Витоки Вінниці починаються з поселення на березі річки Венеці (нині Віннички), а не на Південному Бузі. Від давнішої осади Венеці ймення перейшло до зруйнованої торгової адміністративної одиниці з окремим управлінням. Про неї було відомо купцям багатьох країн. Якби це було не так, то місто на Богу не носило б назви Вінниця. Хроніст уточнює, що залишки мурів були саме на Богу, а не Синюсі. Якби тоді була одна Торговиця, автор відмітив би її без уточнюючої обставини місця. Натомість ми бачимо пряму вказівку на Торговицю на Богу. Компілятор визначився, яку саме Торговицю він мав на увазі. Щодо Торговиці на Синюсі, то це поселення носило означення «Мала Торговиця». Отже, була десь й Велика, або просто Торговиця.

Звільнивши торгове місце, Ольгерд зайняв важливий перехід через Бог. Проживаючи неподалік, Коріатовичі бачили вивіз цим шляхом хліба до Європи. Тож необхідно було взяти важливий перехід під контроль. А ще – спровадити трофеї Синьоводської битви. Тому у литовських планах цей перехід мав надважливе значення. Тут війська перебралися на лівий берег і рушили у напрямку до Білої Церкви, а далі – до Звенигорода, Києва.

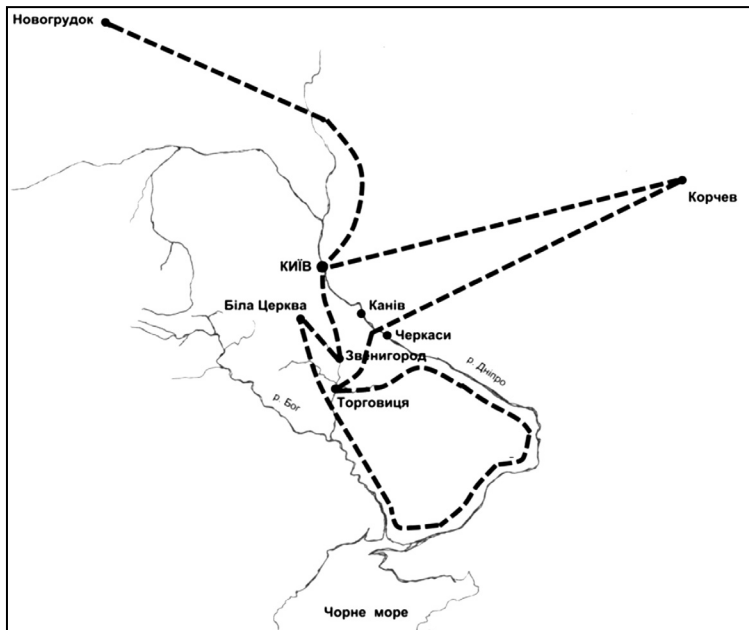
Логічно правильною є дата Синьоводської битви – 14-16 вересня. Після події, наприкінці літа у Корчеві, 10-12 днів хоронили мертвих, збирали зброю, налагоджували правління. Далі перехід до Синьої Води (130 кілометрів) також зайняв близько 10 днів. У середньому, майже 20-22 дні пройшло від взяття Корчева до битви на Синій Воді. Війська вдень могли долати не більше 12-15 кілометрів, тому що за воїнами гнали худобу для харчування військ. А її без випасу гнати було неможливо. Обози теж не могли прискорено пересуватися, час витрачався й на приведення до ладу збруї, амуніції, ремонту повозок. Не могли бути на півночі Поділля верблюди аж наприкінці жовтня-листопада-грудня (за Ф. Шабульдом), коли практично не було трави. Не могли війська у кінці жовтня-листопада долати стільки кілометрів за добу й тому, що світловий день був надто коротким, а ще розпочиналися затяжні осінні холодні дощі, а там – і морози, сніги. Ночівля війська під відкритим небом не могла бути тривалою. Ці чинники потрібно враховувати. Тому події на Синій Воді відбувалися не пізніше середини вересня, коли ще було тепло і вдосталь трави для випасу. Погляньмо на питання й з іншого боку. Ольгерд не був ворогом руського (українського) люду, він не йшов у похід у липні та у першій половині серпня. У цей час проходить дозрівання врожаю, і починається його збір. Зерно ж було головним мірилом усіх цінностей, основним продуктом харчування і вивозу. Ми знаємо, що татари залишили болохівські поселення, щоб люди «орали пшеницю й просо». Логічно, що до завершення збирання, (середини серпня), війська Ольгерда не йшли у похід. Часом збору баскаками данини хліба в натурі є кінець серпня і перша половина вересня. Знав Ольгерд, що зі збором врожаю зразу ж починається його вивіз на європейські ринки. Хіба він міг допустити, щоб хліб, відібраний у люду, був вивезений? Тоді на яку підтримку руського населення міг сподіватися?

Тому й розпочав правитель похід по торгових шляхах наприкінці літа. Хліб відвозився наприкінці серпня – у вересні, поки ще була суха погода, в достатній кількості трави. У жовтні-листопаді настають зтяжні холодні дощі, а потім вони переходять, із пониженнями температури, у сніг. Бездоріжжя, розкислі шляхи, водні перешкоди, снігові заметілі нанівець зводять будь-яку торгівлю. Чи могли купецькі торгові хлібні валки йти у сльоту і непролазну грязюку у жовтні-грудні, коли ще й світловий день був надто коротким? А ще й підводи були недосконаліми: вісі – дерев'яними, колеса без металевих ободів, без маточин, не було й ремінного кріплення, не знали ще змащення «тручих» частин... Тож, зайнявши своє містечко Коршев, Острозькі в ньому встановлювали власне правління. Появилися противники нових порядків, котрі підбурювали населення. Довелося силою наводити покірність.

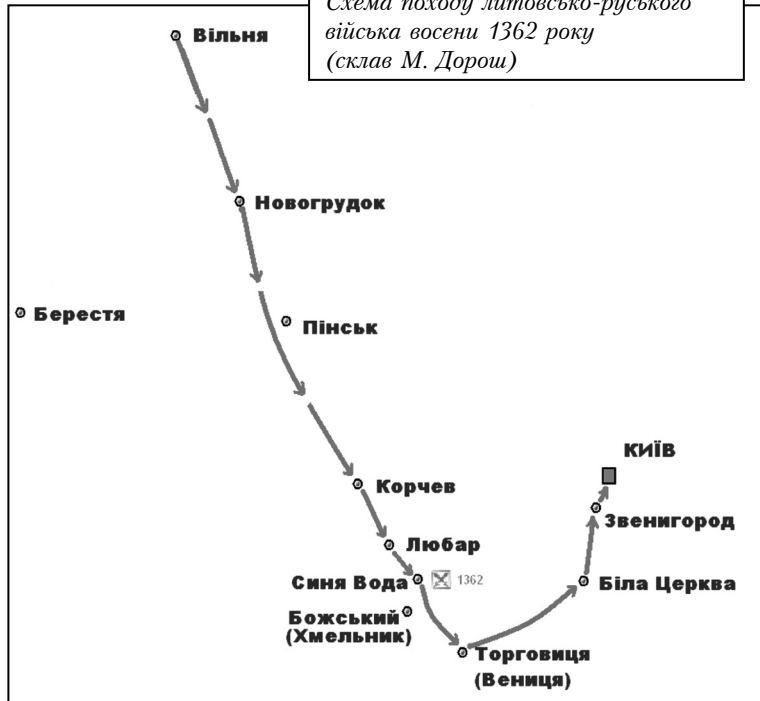
Опоненти ж стверджують, що з Києва Ольгерд повів війська за 600 км до Коршева на Тихій Сосні. Повернувшись із Придоння, його сили проходили повз Канів і

Черкаси, ще 750 км – через непрохідний Чорний ліс, до Синіх Вод – Торговиці, де й відбувалася битва. Далі князь веде війська до гирл Дніпра і Богу Білобережжям – ще 650 км. Навіщо тоді Ольгерд виснажував свої війська на місцевості, де ніхто не проживав? Зробивши гак біля Чорного моря, через пусті й степи він пішов на Білу Церкву за 600 км. Встановивши там своє правління, князь згадав, що непідкореною залишилась Звенигородка. Війська здолали 100 км зворотного шляху. Далі надійшла команда йти на Київ, а це – ще 150 км бездоріжжям. Приблизна загальна цифра складатиме майже 1800 км. Після Києва Ольгерд знову веде свої військові сили на південь, щоб ще раз очистити від ординців землі «від Києва і Путивля...» до гирла Дону і Волги, Кафи, Азова і Криму, Таврії і Перекопу. Чи була логічно обґрунтованою стратегія Ольгерда? Бо ж надалі ще раз говориться, що литовці звільнили від татар: «...від Києва і Путивля аж до гирла Дону». Виходить, що на Придоння Ольгерд водив свої війська двічі? З якою метою? Яким шляхом Ольгерд пройшов до Торговиці на Синюсі з лівого берега Дніпра? Броду не було. Чому ординці дозволили пройти своїми землями ворогу? Чому степовики покинули свої «з отчича і дідича» землі на Поділлі і пішли аж на Правобережжя Дніпра і Синюхи, а не стояли на прикордонні з Литвою?

Розгляньмо більш імовірну схему походу. Отож, од Корчева до Любара – 100 км. Від Любара до граду Синя Вода – 30 км. Від Синьої Води до Торговиці (Вінниці) – 75 км. Від Торговиці (Вінниці) до Білої Церкви – 150 км. Від Білої Церкви до Звенигородка – 50 км. Від Звениго-

*Схема походу литовсько-руського війська восени 1362 року
(склав М. Дорош)*

рода до Києва – 15–20 км. У підсумку – 420 км.

Перша схема походу є дуже сумнівною. Ми знаємо, що розгалуження річок змушує шукати броди, щоб перебратися на протилежний берег. Із упевненістю можемо говорити, що війська Ольгерда за першою схемою змушені здолати більше 2 тис. км, а при другій – майже 500 км, що є логічнішим. Якщо ж врахувати думку Ф. Шабульда: «Цей наступ склав головний зміст антиординської воєнної кампанії 1362 року і був реалізований у двох походах литовсько-руських військ: першому, на південь Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азова... і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва» [29, 14], то відстань ще збільшиться.

Окреслю переваги прихильників Сниноди як Синьої Води. Отже, нам документально та наглядно відомі місце битви, підтвержене у першоджерелах та у працях істориків, краєзнавців, залишки зброї (артефакти),

інкорпорація саме цих земель до складу Велико-руського князівства Литовського і Руського, могили загиблих воїнів, топоніміка Присниводи, перші згадки про гради Хмельник, Вінницю, Брацлав, тощо, згадки в усній народній творчості, топоніміці.

Археологи вказали, що Торговиця загинула від пожежі. Однак Ольгерд не палив, не руйнував поселень. Литовці були бажаними на теренах краю, вони «старини не рушали, а новини не уводили», «старалися в усьому приноровитися до місцевих традицій і звичаїв», приймали релігію, мову, закони, тобто «українізувалися». Пожежа могла

статися під час походу Вітовта на південь і Крим 1397 року. Більше того, у «Хроніці» говориться, що «вони звільнили Торговицю». А якщо Ольгерд був таким жорстоким, то де покаяться рештки воїнів та захисників міста? Призупинення торгівлі по «Київському путі», через Коршеве, не зламало татарської держави. Зносини із Заходом проходили по Галієвому (Соляному) і «Василівському тракту». Тому й рушив на початку вересня 1362 року свої сили Ольгерд до Сниноди, а потім й до Торговиці (Вениці) для захоплення цих стратегічних комунікацій. Припинивши торгівлю із Європою, відвоювавши у татар Поділля і Київщину, Ольгерд помітно ослабив ординців, поставив на грань виживання. У подальші роки татари розвивають свій новий, віддалений від кордонів з Литвою, торговий центр на Синюсі – Малі Торговиці. Це було дійсно нове торгове містечко на татарському шляху, де акумулювалися пшениця та худоба – для відправлення у Подунав'я та Візантію.

Розглянемо ще один бік маршруту. М. Грушевський, вивчаючи Іпатіївський літопис, відмітив, що в XI–XIII ст. поряд із «Київським шляхом», був ще «Василівський путь». Він проходить із Києва на Звенигород, Василів, або Тумащ, через Перепетове поле по верхів'ю Рута на Володарів над Россю. Звідти – на Пониззя, а далі – на Галичину та Подунав'я. Проведемо уявну параболу через вказані об'єкти (схема № 1).

М. Грушевський, описуючи Галіїв (Соляний) шлях вказував, що він пролягав із Києва до Звенигорода – Василева чи Тумаща, а далі через Перепетове поле на Мунарів і на Володарів. Звідти шлях проліг через Поділля у Галицьку волость і Подунав'я (схема № 2).

Пропоную цю ж лінію провести між поселеннями, згаданими М. Стрийковським. Від Торговиці (Вениці) до Білої Церкви, а далі – на древній Звенигород і Київ (схема № 3).

Зіставимо параболи і зрозуміємо, що М. Стрийковський позначив давній торговий шлях, яким просувався Ольгерд до Києва. Вони ідентичні. При захопленні Василівського путі припинявся ординцям вивіз хліба та перегін худоби на Захід.

Майже той самий шлях із Вінниці до Києва існує й нині, відсутній лише заїзд у Володарів, що на Росі (схема № 4).

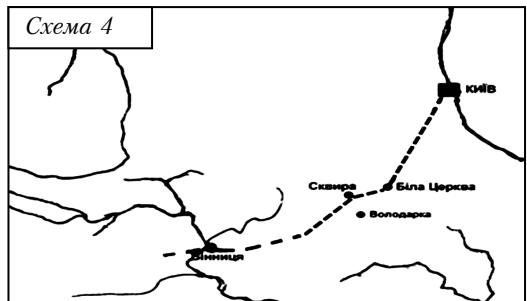
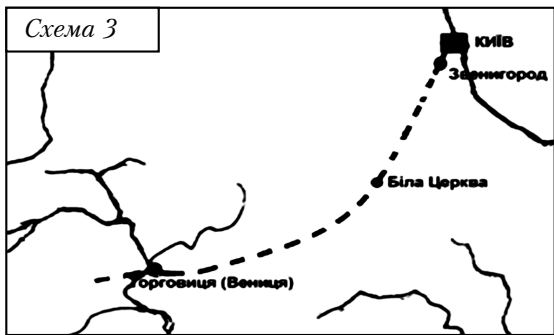
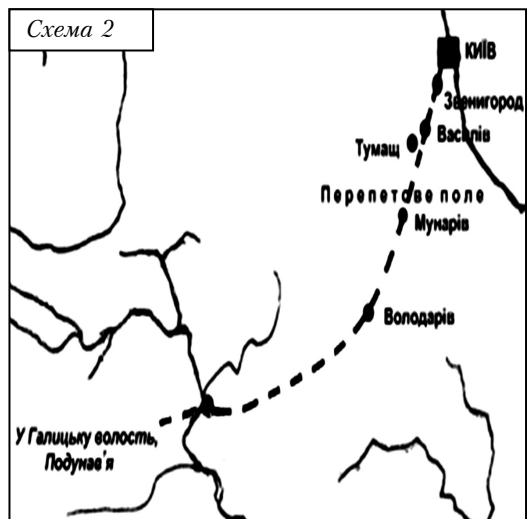
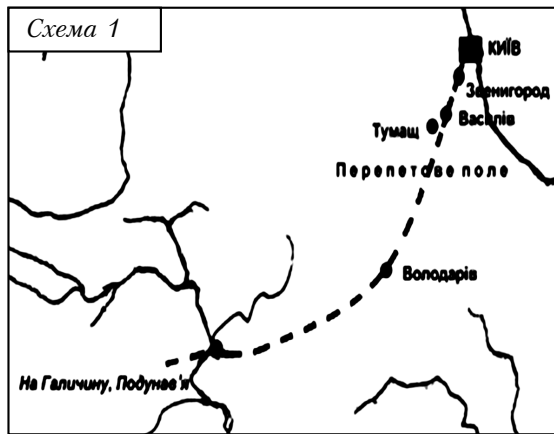
Отож, чотири шляхи – Василівський, Галіїв (Соляний), маршрут за М. Стрийковським і сьогоднішній – вказують нам на давній битий тракт, що проходив через Торговицю (Веницю) до Києва. Переконаємося – Торговиця на Синюсі не має ніякого відношення до Торговиці у «Хроніці» М. Стрийковського.

Якщо вважатимемо, що війська Ольгерда дійсно минули Канів і Черкаси на шляху до Синьої Води, то потрібно відшукати ці поселення на Волині. За 15 кілометрів від Острога розташоване давнє поселення Кунів (раніше Канів). Крім цього, у Володимирецькому районі є поселення Каноничі, у Новоград-Волинському – Кануни, у Старо-

костянтинівському – Кантівка, а Волочиському – Канівка. Вірогідним може бути Канів неподалік Острога. Воно належало Любарту, а тому не потребувало втручання Литви. Черкаси були і є у Пустомитівському районі, Ковельському, Черкавщина – у Чортківському, Черкасівка – у Віньковецькому. Дослідник «Списку руських городів дальних и ближних» М. Тихомиров повідомляв, що на 1396 рік було три гради з такою назвою: у Польщі, на Поділлі і на Дніпрі. Можемо припустити, що згадані в «Хроніці» Черкаси були на Поділлі, куди й прямували війська Ольгерда. Це, ймовірно, Черкасівка Віньковецького району. У «Хроніці» не вказано, що Ольгерд минув Канів і Черкаси на Дніпрі. Сліпо вірити у дніпровські Канів і Черкаси є грубою помилкою.

До вже сказаного можемо додати, що війська литвинів після Коршева прямували до річки Синьої Води. Саме тут було головне стійбище татарських військ перед важливими походами. Тут нині розташоване велике село Качанівка. Топонім вказує, що слово «кача» в перекладі з тюркської означало кочовище, місце проживання кочових народів. Доказом цьому є те, що у Криму є озеро Качик, річка Кача, де стояли ватаги перед походами. Тому село Качанівку й відносять дослідники до 1362 року – часу, коли орди перебували перед битвою. Про це також говорить київський дослідник О. Галенко, зауваживши, що османський султан Басзід, прагнучи уникнути розгрому Великої орди, пропонував Шейх-Ахмету перекочувати до Білої Води (Богу) та Синьої Води: «А сбиралась, государ рать на Белой да на Синей Воде» [3, 145].

Дослідник звертає увагу, що тут завжди збирались татарські війська. Запис у люстраціях тих часів про задану місцевість теж свідчить, що це було місце збору татарських князів: «Пустиня Уланів при шляху татарським над потоком Синявода». Той же Галенко розповідає, що тут на місці збору татар існував великий ординський базар. Зауважмо – завдяки базару Уланів зріс до

чималого містечка. Він стояв на перехресті поживалених торгових шляхів. Під час Визвольної війни і битви під Пилявцями Хмельницький саме тут очікував підмоги від татар, які добре знали це місце і прийшли саме сюди. Можна навести відповідні документи.

У праці О. Брайченка «Синьоводська проблема: перспективи комплексних краєзнавчих досліджень», наводиться лист середини 16 ст. кримського хана до короля Сигізмунда-Августа, у якому зазначено: «Которые урочища есть по Богу по рече и по Синей Воде...», і що тут свого часу «Саинцара (Батия), Езюбека, Чааньбека кочовища были» татари «и до сих часов у тях кишеньях есть похованы и тепер тые кешени стоят».

Тут дійсно є могили (кешені) татарські. У Зозулинцях, Воронівцях, Білому Рукаві вони й донині носять назву татарських.

Письменник Володимир Рутківський, попри художній домисел, все ж виходить на Подільську версію. Він пише: «А ще Боброкові пригадаються Мамаєві слова, коли він дістанеться Хмільника, куди по перемозі відійде Ольгерд. Саме це головне стійбище подільського хана Солтана вирішив він обрати своїм центром нових володінь. Саме тут роздавав великий князь нагороди, пільги та нові уділи». Тому археологам є над чим працювати. У згаданій Качанівці копали котлован під фундамент приміщення автоколони і наткнулися на могилу з дуже великими кістяками – понад 2 метри. Тому це наводить на думку, що Ольгерд у склад особистої дружини набирив високих і сильних людей.

Ми вже говорили, що на півночі Поділля акумулювалося збіжжя (пшениця, просо) для подальшої відправки на продаж. Це ми

бачимо навіть із топонімічної назви поселення «Лозна», яке витокками своїми сягає середини 14 ст. У давнину лазнями називали спеціальні ями для зберігання зерна у землі. Отож тут, на прикордонні володіння, були сховища для зберігання збіжжя перед відправкою на південь чи у Західну Європу. Ця територія була на торговому шляху, про що говорилося вище. З часом назва «лазня» трансформувалася у «лозню», «Лозну» і стала найменням села. Доказом цієї версії є велика гранітна скала у селі, на якій був давній знак – відбиток стопи лівої ноги та пучок стріл. Знак стопи вказував на прикордонне місце збору данини (зерна) перед відправкою на продаж. Стопа лівої ноги вказувала на лівий берег Богу, чи Синьої води, а стріли – напрям руху через водну перешкоду.

Тут же, на вододільному підвищенні, розташовувалось раніше чимале містечко Клітин, нині неподалік є села Клітенка Хмільницького району та Мала Клітенка Козятинщини. Клітин існував за часів Болохівського князівства. Старословянське слово «кліть» прямо вказує про те, що тут були кліті для зберігання зерна. Це були дерев'яні приміщення, обмазані глиною, куди засипали зерно для зберігання перед відправкою на продаж. Біля річки Південний Буг також є село з назвою Клітище, що має також вказане походження. Про те, що тут проходили торгові магістралі, уже згадувалося.

То чому ж Литві, Польщі та Московії-Росії було вигідно трактувати версію, що Синьоводська битва відбулася на берегах річки Синюхи? Щонайперше, для Литви – щоб показати віддалені окраїнні землі Русі, куди Ольгерд зі своїми військами ходив, щоб розгромити ординські військові сили і приєднати їх до Литви.

Що ж до Польщі, то вона проводила політику домагань, а тому прагнула безпосередньо володіти землями аж до Синюхи, особливо ці наміри посилювалися після унії і об'єднання Польщі й Литви – Речі Поспо-

литої. Від того часу ці українські землі були завжди на вустах магнатів і шляхти. За них велися криваві війни і сутички, що спричинило виникнення військових рухів, козацтва.

Московії (Росії) вигідно було показати, що ніякого звільнення українських земель від татарщини Великим князівством Литовським не було. А головну роль у звільненні відіграла Москва (згадайте Куликівську битву), а не Литва. Останню показували загарбником, окупантом гіршим, аніж татари. А якщо в когось виникнуть сумніви, і в майбутньому науковці захочуть проводити дослідження, розкопки на берегах Синюхи, то попри їх старання, не буде знайдено нічого, що б говорило про битву на Синій Воді. Отож, підтасований Московією висновок проситься сам собою – Синьоводської битви не було. А якщо й була, то вона мала розміри невеличкої сутички. А відтак, розмови про велику битву – це вигадка, що й підтвердили археологічні розкопки. А тому ніякої визвольної місії литовці не здійснювали в Україні. Вони були загарбниками і довгий час володіли нашими землями.

Як бачимо, й нині, у 650-у річницю вікопомної битви, московський сценарій й далі ефективно впроваджується в життя. Це видно на прикладі безрезультатних 15-річних досліджень Синьоводської битви кіровоградськими науковцями, що вперто дотримуються версії р. Синюхи.

Дослідниця з Кіровоградщини І. Козир в листі до голови Хмільницької районної ради теж зауважує: «Дехто висловлює сумніви навіть щодо реальності самого факту цієї події», тобто реальності Синьоводської битви. Таким чином нівелювання і поступове викреслення з пам'яті населення славетної переможної битви успішно втілюється.

Але людська пам'ять про переможну битву на Синій Воді – вічна. Вона без строку давності, і різними перекрученнями, перенесенням її в інші місця і нехтуванням могилами загиблих її не приховати. Не хтуймо подвигом героїв, пам'ятаймо їх!

ДЖЕРЕЛА

1. Архив Юго-Западной России. – Ч. VII, – Т. II. – С. 163; Грушевський М. С. «Історія України-Руси». – К., 1993, – Т. 4.
2. Галенко Олександр. Золота Орда у битві біля Синіх Вод 1362 р. Сайт в Інтернеті.
3. Гальчак С. Д. «Українське Куликове: на берегах Синюхи чи Сниводи». – Вінниця, 2010.
4. Гедзь Тетяна. Сайт «Мислене древо», «Город Синя Вода». 16 січня 2011.
5. Грицкевич Валентин, Мальдис Адам «Шляхи вели праз Беларусь», переклад В. Тимошенка.
6. Грушевський М. С. «Історія України-Руси». – К., 1992, -Т. 2.
7. Грушевський М. С. «Історія України-Руси». – К., 1993, Т. 3.
8. Гудзь-Марков А. В. «Домонгольская Русь в летописных сводах у – XIII вв.» – М., 2005.
9. Гумецька Л. Л. Словник староукраїнської мови. – К., 1978.
10. Добровольський «Литовська топоніміка на Миколаївщині XV» Сайт в Інтернеті.
11. Дорош Микола. «Воронівці – моє рідне село». – Вінниця, 2008.
12. Іпатівський літопис. ПСРЛ. – СПб., 1843. – Т. 2.
13. Історія України в прозових творах та документах. Темні віки. XIV – перша половина XV ст. – К., 1993.
14. Книга Большому Чертежу /Подг. к печати К.Н. Сербиной. – М.-Л., 1950.
15. Літопис Руський. -. К., 1989.
16. Люстрація староства Хмельницького 1565 р. Переклад В. Маринича // Історія рідного краю. Хмельницький район. – Вінниця, 2009.
17. Macej Strijkowski/ kronika Polska, Litewska, Zmodzka i wszystkiej Rusi, Warszawa, 1846, t. 2, S 6 – 7. Переклад Ф. Шабульда // Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії України. – К., 2003.
18. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. – Каменец-Подольский, 1905.
19. Отамановський В. Д. Вінниця у XIV – XVII століттях. – Вінниця, 1993.
20. «Подільська старовина». – Вінниця, 1993.
21. Полное Собрание Русских Летописей (ПСРЛ), – Т. – 35. – М., 1980
22. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – Т. 6.
23. Словник гідронімів України – К., 1979.
24. Словник староруської мови XIV-XV століття. – К., 1977.
25. Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей. – Вінниця, 2009.
26. Тарасов К. Литвини на Синей Воде /Деды. Беларусь. Выпуск 2.
27. Чорний В. Б. Найдавніші відомості про митну справу на Поділлі в історичних джерелах. Наукові записки Вінницького Державного педагогічного університету. Серія – історія. Вип. XIII. 2008.
28. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной России в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987.
29. Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії України. Шабульдо Ф. М., науковий редактор, Брайченко О.Д, упорядник. – К., 2003.